

УДК 792.54(477–25)

*Регеша Наталія Леонідівна,
зав. кафедри народно-пісенного та хорового мистецтва
Київського національного університету культури та мистецтв
заслужений діяч мистецтв України*

«ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН» ПЕТРА ЧАЙКОВСЬКОГО: 130 РОКІВ НА КИЇВСЬКІЙ СЦЕНІ

Статтю присвячено історії відтворення опери «Євгеній Онегін» російського класика Петра Чайковського на українській музичній сцені. Визначено особливості постановочних інтерпретацій музичного твору та специфіку його виконавського складу у різні роки.

Ключові слова: «Євгеній Онегін», Петро Чайковський, оперне мистецтво, Національна опера України.

Статья посвящена истории воссоздания оперы «Евгений Онегин» русского классика Петра Чайковского на украинской музыкальной сцене. Определены особенности постановочных интерпретаций музыкального произведения и специфика его исполнительского состава в разные годы.

Ключевые слова: «Евгений Онегин», Петр Чайковский, оперное искусство, Национальная опера Украины.

The article is devoted to the history of the reconstruction of the opera «Eugene Onegin» by Pyotr Tchaikovsky Russian classics in the Ukrainian music scene. The features staged interpretations of the musical work and the specific composition of its performing at different times.

Key words: «Eugene Onegin» by Pyotr Tchaikovsky, opera, National Opera of Ukraine.

Серед музичного репертуару Національної опери України імені Тараса Шевченка вагомим місцем посідає всесвітньо відомий твір Петра Чайковського «Євгеній Онегін». Відомо, що почасти історія написання славетного сценічного шедевра має українське коріння: композитор працював над оперою у Москві (травень 1877 р.), Сан-Ремо (лютий 1878 р.) та в селі Кам'янці, що на Черкащині – у маєтку своєї сестри Олександри Ілліївни, дружини сина декабриста Льва Давидова. Тут, а також у селі Вірбівці, що за 12 км від Кам'янки, Петро Ілліч трудився не лише над «Євгенієм Онегіним», але й над іншими власними творами, що згодом увійшли до скарбниці світового музичного мистецтва («Мазепа», «Орлеанська діва», «Лебедине озеро», «Спляча красуня», збірник «Пори року» тощо).

Про історію виникнення опери встановлено що, у травні 1877 р. співачка О. Лавровська запропонувала П. Чайковському написати музичний твір на сюжет пушкінського «Євгенія Онегіна». Композитор захопився цією пропозицією й за одну ніч написав сценарій (допрацьований згодом К. Шиловським), розпочав роботу над музикою.

Спочатку симфонічний твір мав камерну форму, але пізніше спеціально для постановок на сцені Імператорської опери П. Чайковський створив нову редакцію, яка за визначенням самого автора, була віднесена до жанру «ліричних сцен в 3 діях, 7 картинах».

Невичерпний мистецтвознавчий інтерес до «Євгенія Онєгіна» як найрепертуарнішого твору не лише російської, а й світової оперної сцени обумовлює актуальність дослідження даної теми. Метою статті є вивчення історії відтворення відомого музичного твору на українській оперній сцені, визначення особливостей його інтерпретацій та специфіки виконавського складу у різні роки.

Опера «Євгеній Онєгін», як один з найбільш новаторських творів П. Чайковського неодноразово ставала предметом наукової рефлексії у середовищі вітчизняних та закордонних музикологів: (О. Белінський, П. Вайдман, М. Друскін, О. Майкапар, Г. Маркєзі, Є. Цодоков, Г. Домбаєв, В. Коршиков) [1–5]. Наковці передусім відзначали її надзвичайну мелодійність, яскравість вокальних партій, прописаних на загальному лірико-драматичному тлі музичного полотна. Окрему увагу дослідників привертала постаті перших виконавців опери: П. Хохлова, М. Медведева, О. Верні, М. Климентової-Муромцевої тощо.

Київська прем'єра «Євгенія Онєгіна» відбулася 11 жовтня 1884 р. (за вісім днів до першого петербурзького показу). Диригентом було обрано тонкого інтерпретатора російської музики, чеха за походженням – Йосипа Прибика. Головні ролі виконували відомі артисти В. Зарудна (Татьяна) та І. Тартаков (Онєгін), які не лише зрозуміли неповторний ліричний стиль автора, а й гранично щиро передали почуття своїх героїв [1; 7, 68].

У 1889 р. спеціально до приїзду Петра Чайковський в Київ постановку «Євгенія Онєгіна» було оновлено. Нову версію вистави здійснив професор Петербурзької консерваторії, відомим співак, керівник «Товариства оперних артистів» Іполіт Прянишников, відомий як перший виконавець головних партій в операх П. Чайковського, показаних на сцені Маріїнського театру Санкт-Петербурга (Ліонель в «Орлеанській діві», Мазєпа та Євгеній Онєгін в однойменних музичних творах).

Влітку 1889 р. міська адміністрація надала в оренду «Товариству оперних артистів» приміщення Міського театру на три сезони (до середини лютого 1892 р.). Петро Чайковський приїхав до Києва підтримати нову справу свого друга, чудового співака, володаря м'якого, оксамитового за тембром лірико-драматичного баритона, який за визначенням мистецтвознавця О. Станішевського «став не тільки антрепренером і режисером київської опери, а й окрасою її виконавського складу» [7, 70].

Композитору сподобалося нове втілення «Євгенія Онєгіна», здійснене І. Прянишниковим. Автор позитивно оцінив виконавців головних ролей: Онєгіна – досвідченого баритона І. Полтиніна та Ленського – відомого тенора М. Медведева. Останній народився в Україні (м. Біла Церква), у 1881 р. закінчив Московську консерваторію; раніше, у 1879 р. брав участь у першій постановці «Євгенія Онєгіна», здійсненої на сцені Малого театру в Москві силами студентів Московської консерваторії (диригент М. Рубинштейн) й був першим виконавцем партії Ленського. З 1881 р. М. Медведєв, який за свідченням сучасників, мав приємну сценічну зовнішність та яскравий виконавський стиль працював на київській сцені, де успішно презентував

різноманітний вітчизняний та зарубіжний оперний репертуар. Саме в Києві співак сформувався як видатний оперний актор й згодом здійснив блискучу музичну кар'єру на сцені Великого театру у Москві та Маріїнського театру у Санкт-Петербурзі.

Присмрно вразила П. Чайковського й виконавиця партії поміщиці Ларіної (матері Тат'яни й Ольги) – українська співачка Марія Алексеева-Юневич. Розпочавши свій артистичний шлях у Великому театрі в Москві (1877), вона одразу стала провідною солісткою Імператорської опери. У січні 1881 р. артистка взяла участь в першій постановці «Євгенія Онегіна» на сцені Великого театру, а в 1886 р. – повернулася до рідного Києва, посівши місце примадонни міської опери.

У 1891 р. П. Чайковський знову приїхав до Києва, щоб підтримати високий творчий авторитет «Товариства оперних артистів» на чолі з І. Прянишниковим: його запросили продиригувати симфонічним оркестром київської опери. У зв'язку з приїздом композитора адміністрація театру організувала оперно-музичний тиждень, присвячений П. Чайковському, що включав вистави «Євгеній Онегін» та «Пікова дама» (19 та 20 грудня), авторський концерт композитора (21 грудня) й на численні прохання киян – Великий заключний концерт (22 грудня), в якому автор диригував своїми симфонічними творами й уривками з опер.

Варто відзначити, що запланований на 19 грудня 1891 р. показ опери «Євгеній Онегін» став бенефісом відомого київського баритона І. Тартакова (Онегін). За свідченням місцевої преси («Киевское слово», 25 грудня 1891 р.), Петро Чайковський, який був присутнім на виставі у своїх промовах наголошував, що «його улюблений київський театр нічим не поступається столичним трупам і за своїм мистецьким рівнем стоїть в одному ряду з відомими європейськими оперними театрами світу» [7, 72].

На жаль, опера «Євгеній Онегін» в історії київської театральної сцени відіграла не лише позитивну, а й доленосну роль. 4 лютого 1896 р. після чергової вистави «Євгенія Онегіна» від необачно залишеної в артистичній вбиральні свічки почалася пожежа. Театр був майже порожній і вогонь помітили занадто пізно – приміщення вже не можна було врятувати. Надвечір на місці улюбленого мистецького закладу кияни побачили лише обгорілі стіни.

За час відновлення київської опери місто, яке чотири роки не мало постійного оперного театру, час від часу навідували гастрольні трупи. Серед широкого різноманіття вистав презентованих киянам, нерідко був й шанований ними «Євгеній Онегін». Приміром, протягом 15 квітня – 18 травня 1897 р. на сцені театру «Соловцов» виступала «Приватна опера Л. Любіна та М. Салтикова», відомий соліст якої – тенор Микола Фігнер блискуче виконав партію Ленського.

До 1901 р. київську міську оперу було відбудовано. Сезон 1902/1903 років у відновленому театрі розпочався традиційними виставами «Життя за царя» М. Глінки та «Євгеній Онегін» П. Чайковського (з відомим співаком Оскаром Каміонським у головній ролі). За свідченням «Київської газети» (18 вересня 1902 р.), «театр заповонила чарівна музика Чайковського, а молодий, проте добре знаний у Росії та за кордоном талановитий артист О. Каміонський зачарував меломанів своїм м'яким ліричним баритоном, що особливо красиво звучав у верхньому регістрі, вишуканими манерами і майстерним фразуванням» [7, 91]. Про співака відомо, що народився він у Києві в

1869 р.; у 1892 р. з медаллю закінчив Петербурзьку консерваторію по класу К. Еверарді та С. Габеля; за порадою А. Рубінштейна, вдосконалював власну співочу майстерність в Італії та Греції (театр «Белліні» у Неаполі, оперний театр Флоренції, Королівська опера в Афінах). Повернувшись на батьківщину у 1893 р., О. Каміонський продовжив свою артистичну кар'єру на музичних сценах Харкова та Києва.

25 жовтня 1903 р. кияни знов отримали можливість почути чарівну музику Петра Чайковського: колектив міської опери підготував ювілейну гала-виставу, присвячену пам'яті великого композитора. Концерт складався з музичних уривків (окремих картин) з «Опричника», «Чародійки», «Мазепи», «Пікової дами» та «Свгенія Онегіна».

Протягом наступних десятиліть репертуар головного театру Києва було значно змінено: у театральній сфері 1920-х років відбулися наполегливі спроби щодо створення нового національного оперного колективу. Навколо проблем оновленого оперного жанру, доцільності постановки класики, і навіть існування оперних театрів спалахнули гострі дискусії. Всеукраїнський музичний комітет висунув пропозицію щодо організації в містах республіки так званих народних музичних театрів, а репертуарна секція Всеукраїнського театального комітету рекомендувала російським оперним театрам ширше пропагувати українську класику.

Колишня київська опера (з 1926 р. – Київська державна академічна українська опера) середини 1920-х років стала своєрідним уособленням псевдооперної рутини, сценічних штампів та репертуарної еkleктики. Відсутність професійного виконавського складу (значна частина співаків емігрувала) сприяла тому, що сценічне втілення класичних оперних партитур розчаровувало глядачів своєю безпорадністю. Приміром, про відновленого у 1926 році «Свгенія Онегіна» критики відзначали: «Примітивна, спрощена інтерпретація, де про творчість і художність втілення говорити не доводиться. Загальний недолік – однотонність вираження, безбарвність фрази, вимученість жесту, відсутність захоплення...» [7, 136]. Позитивно зміг вплинути на ситуацію лише приїзд до Києва славетного тенора Великого театру Леоніда Собінова. Протягом 20–26 лютого, а також 3–8 березня 1927 р. він з тріумфом виконав на сцені міського оперного театру партію Ленського в «Свгенії Онегіні» українською мовою в парі з П. Норцовим (Онегін). Вистави відзначалися високою музично-вокальною культурою, прагненням до правдивого сценічного втілення композиторської партитури.

До кінця 1930-х років ХХ ст. якість репертуарного матеріалу головної київської музичної сцени за рахунок політичної та соціально-економічної стабілізації в країні набула більш високого професійного рівня. Ще на початку 1934 р. столицю Української РСР було перенесено з Харкова до Києва, що зумовило докорінну реорганізацію театру, який об'єднав кращі мистецькі сили, започаткував нову репертуарну тематику й став головним центром національної оперно-балетної культури. На жаль, на початку 1940-х років набутий досвід роботи було згорнуто через початок Другої світової війни. Київський державний академічний театр опери та балету УРСР (перейменованій 1934 р., з 1939 р. – ім. Т. Шевченка) був евакуйований спочатку до Уфи, потім до Іркутська, де продовжив свою творчу роботу.

Перше повосенне десятиліття в житті київської оперної трупи стало періодом напруженого відновлення ритмічної діяльності всіх творчих та технічних цехів,

активного розширення репертуарної афіші, ретельного поновлення постановок класичної спадщини та інтенсивної співпраці з сучасними композиторами. З ціллю залучення до театру якомога більшої кількості глядачів (і насамперед молоді), адміністрацією театру було прийнято рішення демонструвати передусім найбільш популярні оперні твори. Так, оперна трупа на чолі з Михайлом Стефановичем у театральному сезоні 1951/1952 років здійснила прем'єрні покази двох опер П. Чайковського – «Пікової дами» та «Євгенія Онегіна». Постановки обох творів славетного композитора очолив досвідчений диригент, глибокий знавець творчості й стилю П. Чайковського, директор столичної консерваторії, професор Олександр Климов. Його інтерпретація «Євгенія Онегіна» народжувалася у співпраці з режисером В. Манзієм, художником М. Духновським та молодими солістами Б. Пузіним (Онегін), Л. Лобановою, Т. Пономаренко (Татьяна), Н. Гончаренко (Ольга) та іншими виконавцями.

Варто зацентувати, що у 1960–1970-х роках на сцені Київського театру опери та балету поряд з оригінальними музично-сценічними трактуваннями з'являлися й експериментальні постановчі інтерпретації «Євгенія Онегіна» П. Чайковського, які майстерно виконувалися першокласними українськими співаками, переможцями авторитетних всесоюзних та міжнародних вокальних конкурсів (Л. Руденко, Є. Мірошниченко, Б. Руденко, З. Христинч, Л. Чконія, Г. Туфтіна, Т. Пономаренко, Л. Лобанова, Н. Гончаренко тощо).

Наприкінці 1970-1980-х років, розвиваючи кращі традиції втілення російської класики на українській сцені, колектив Київського театру опери та балету ім. Т. Шевченка шукав нові шляхи переконливого прочитання класичної спадщини, прагнув освоїти і збагатити мистецький досвід попередніх поколінь, розв'язати численні творчі проблеми, висунуті повсякденною практикою. Зокрема, поставлену режисерами І. Молостовою та диригентом С. Турчаком виставу «Євгеній Онегін» П. Чайковського (1983) прикрашало нове покоління прекрасних співаків, таких як: І. Пономаренко (Онегін), О. Дяченко, А. Солов'яненко (Ленський), Г. Ципола та Л. Забіляста (Татьяна), В. Федотов (Ленський).

З набуттям Україною незалежності у 1991 р., розпочався новий етап у житті Київського театру опери та балету ім. Т. Шевченка. Оперна трупа багато гастролювала, презентуючи власне високе мистецтво на кращих сценічних сценах у багатьох країнах світу. Зокрема, знайомила зарубіжного глядача з безсмертною спадщиною П. Чайковського й передусім з «Євгенієм Онегіним».

22 червня 2001 р. Національна опера України (перейменованій 1992 р. Державний академічний театр опери та балету ім. Т. Шевченка) показала оновлену виставу «Євгенія Онегіна» з талановитим оперним актором Михайлом Дідиком у ролі Володимира Ленського. Над новою інтерпретацією оперної постановки працювало покоління молодих митців: режисери М. Третяк та Л. Венедиктов, диригенти В. Кожухар та А. Кульбаба, балетмейстер Р. Клявін та художниця по костюмах М. Левитська. За словами мистецтвознавця О. Станішевського, вистава була позначена «мистецькою гармонією всіх виражальних компонентів, злагодженим виконавським ансамблем і тонким відтворенням стилістики геніальних ліричних сцен П. Чайковського» [7, 636]. М. Дідику вдалося не лише правдиво й схвильовано виконати роль Ленського, а й відродити

особливу собіновську традицію виконання цієї ліричної партії світового тенорового репертуару. «Майже вісім десятиліть тому великий Леонід Собінов співав Ленського на київській сцені, зачаровуючи молодістю, свіжістю й задушевністю, – писав про мистецьку подію згадуваний раніше мистецтвознавець Ю. Станішевський. – Цю виконавську традицію продовжували і розвивали артисти кількох поколінь і серед них – натхненний, зворушливий К. Огневой. Сьогодні М. Дідик оновив трактування образу юного поета, надавши йому не лише романтичної мрійливості й тихого смутку, а й палкої пристрасності, молодечого завзяття...» [7, 636]. В художньо досконалій акторській роботі М. Дідика, який йшов у своєму трактуванні від досвіду блискучих інтерпретаторів партії Ленського світового рівня (після Л. Собінова цю роль виконували такі незабутні актори, як С. Лемешев, І. Козловський, К. Огневой, В. Тимохін тощо), глядача передусім вразив синтез зовнішнього пластичного малюнку та внутрішньої душевної чистоти, граничної ширості, юнацької безкомпромісності та окриленого кохання.

Образ розсудливого, егоїстичного, а згодом закоханого Євгенія Онегіна, створив М. Коваль. В партії Татяни виступила артистка Т. Анісімова, Ольги – солістка театру С. Кисла, їх матері – владної, але привітної поміщиці Ларіної – О. Яценко. Підкреслимо, що особливістю даної постановки «Євгенія Онегіна» стало й те, що навіть невеликі партії в спектаклі співали відомі вітчизняні майстри, такі як В. Кочур (Няня) та О. Гурець (Тріке). Величну постать благородного князя Гремін психологічно достовірно передав Т. Штонда. Емоційно наповнено звучав під керуванням Льва Венедиктова хор Національної опери України, артисти якого в майстерно поставленій І. Молостовою картині ларінського балу створили цілу галерею колоритних персонажів – представників різноманітних прошарків провінційного російського дворянства.

Відзначимо, що вистава високої вокальної та сценічної культури, до найменших режисерських деталей відшліфована й винахідливо побудована І. Молостовою, не лише стала однією з найкращих сучасних інтерпретацій опери П. Чайковського в європейському музично-театральному мистецтві, а й залишається сьогодні найпопулярнішою музичною постановкою Національної опери України. У її складі задіяні такі відомі артисти як: С. Добронравова, Ж. Закрасняна (поміщиця Ларіна), Н. Николаїшин, В. Ченська, Т. Ганіна, Т. Калінкіна, С. Годлевська (Татяна), Т. Пімінова, А. Швачка, Н. Кисла, І. Петрова (Ольга), Т. Кузьминова, М. Березовська (Няня), М. Кірішев, В. Опенько, П. Приймак, О. Кирєєв (Євгеній Онегін), О. Дяченко, Ю. Аврамчук, М. Шуляк (Ленський), С. Магера, Т. Штонда, Б. Тарас, Д. Агеєв, С. Ковнір (князь Гремін) [6].

Отже, вперше поставлена в Києві у 1884 р. опера П. Чайковського «Євгеній Онегін» пройшла тривалий шлях свого існування на українській музичній сцені. Над її різноманітними інтерпретаціями в різні часи працювали відомі режисери та балетмейстери (Я. Гельрот, М. Боголюбов, О. Улукханов, Я. Гречнев, В. Манзій, Й. Лапицький, М. Смолич, В. Склярєнко, І. Молостова тощо), диригенти (І. Паліцин, Д. Пагані, Л. Штейнберг, М. Штейман, М. Вериківський, В. Йориш, Л. Брагінський, О. Климов, Л. Венедиктов, О. Рябов, С. Турчак тощо), художники (С. Евенбах, М. Курилко, О. Хвостенко-Хвостов, В. Дмитрієв, М. Духнавський, Т. Бруні, В. Левенталь,

Ф. Нірод тощо). Неперевершене співоче мистецтво у головних партіях опери презентували легенди вітчизняної (світової) сцени (І. Прянишников, М. Медведєв, І. Тартаков, О. Каміонський, Л. Собінов, Б. Пузін, М. Алексєєва-Юневич, Л. Руденко, Є. Мірошниченко, Б. Руденко, З. Христич, Л. Чконія, Г. Туфтїна, Т. Пономаренко, Л. Лобанова, Н. Гончаренко тощо).

Таким чином, висока вокальна культура, професійна майстерність та артистизм музично-хорового колективу сучасної Національної опери України й сьогодні робить трактування «Євгенія Онєгіна» найулюбленишим зразком світової класики серед киян та гостей столиці.

Література:

1. Белінський О. Українська батьківщина «Євгенія Онєгіна». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.utoroda.kiev.ua/number/1649/169/58166>. 2. Вайдман П. Евгений Онєгин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tchaikov.ru/onegin.html>. 3. Домбаєв Г. Творчество Петра Ильича Чайковского в материалах и документах / Г. Домбаєв. – Москва : Музгиз, 1958. – 636 с. 4. Друскін М. Майкапар А., Маркези Г., Цодоков Е. Опера Чайковского «Евгений Онєгин». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belcanto.ru/onegin.html>. 5. Коршиков В. Хотите, я научу вас любить оперу. О музыке и не только. – Москва : ЯТЬ, 2007. – 246 с. 6. Національна опера України: офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.opera.com.ua/repertoire/yevgenij-opuegin-p-chajkovskij/>. 7. Станішевський Ю. Національна опера України / Ю. Станішевський. – Київ : Музична Україна, 2002. – 736 с.